

УДК 316.7

О. О. ТОРТИКА, О. Л. БІЛИЧЕНКО

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУЧАСНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

Зроблено спробу дослідити особливості функціонування інформаційно-комунікаційного простору в сучасних соціокультурних умовах.

Ключові слова: інформаційний простір, комунікаційний простір, інформаційна взаємодія, соціокультурне середовище, цивілізаційний розвиток.

Сделана попытка изучить особенности функционирования информационно-коммуникационного пространства в современных социокультурных условиях.

Ключевые слова: информационное пространство, коммуникационное пространство, информационное взаимодействие, социокультурная среда, цивилизационное развитие.

In this article an attempt is made to examine the peculiarities of information and communication environment functioning in the present-day social-cultural conditions.

Key words: information environment, communication environment, information interaction, social-cultural environment, civilizational development.

Як зазначалося, багато вчених визначають сучасність як постіндустріальне або інформаційне суспільство. Початок третього тисячоліття — це новий етап розвитку людської цивілізації — створення глобального інформаційного суспільства.

Глобальна інформаційна цивілізація характеризується встановленням загального планетарного інформаційного простору — глобальної інформаційної мережі. Актуальність означеної проблеми визначається тим, що при всій увазі, яка на початку ХХІ ст. приділяється соціальній комунікації та різним її аспектам, деякі особливості все ще залишаються недостатньо вивченими. Найважливішою серед яких є яскраво виражені історико-культурний і соціально-комунікаційний аспекти функціонування інформаційно-комунікаційного простору.

Проблема взаємодії інформаційно-комунікаційного простору та сучасного соціокультурного середовища потребує спеціального розгляду, ґрунтуючись на уявленні про глобальний соціокомунікаційний цикл.

Основою є концепції інформаційного суспільства, які сформувався у вітчизняній та зарубіжній науках, можна виокремити особливий інформаційно-комунікаційний простір.

Говорячи про простір, дослідники мають на увазі набір певним чином пов'язаних між собою умов, які можуть впливати на людину. Простір — форма буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування та взаємодію елементів у всіх матеріальних системах [6, с. 261]. Обмеження простору, на переконання В. О. Ільганаєвої, пов'язані з уявленнями про соціальний час та соціальний простір, який може існувати і незалежно від них [6, с. 261].

Спорідненим до поняття «інформаційний простір» є поняття «інформаційне середовище». Його зміст відтворює взаємозв'язок умов, що забезпечують розвиток людини. У цьому разі передбачається її присутність у середовищі, взаємовплив, взаємодія оточення із суб'єктом. Середовище — це матеріальні та духовні умови існування і діяльності, що оточують людину. Середовище потенційно містить різні види локалізації процесів (різні види структур), що у своєму історико-культурному розвитку відображають стан опанування засобів і знарядь комунікації в різні часи становлення людської цивілізації.

Теоретико-методологічну базу дослідження забезпечили фундаментальні праці з теорії соціальних комунікацій: Р.Ф. Абдєєва, В.О. Ільганаєвої, А. М. Єрмоленко, О. І. Каптерєва, В. З. Когана [1; 4; 3; 7; 8].

Для з'ясування понять інформаційно-комунікаційного простору та середовища варто звернутися до досліджень М. О. Василика, В. О. Ільганаєвої та Ф. І. Шаркова [4; 10; 12]. За визначенням Ф. І. Шаркова, комунікаційний простір — це сфера, в якій здійснюється інформаційний обмін за допомогою комунікацій; простір, де триває комунікаційний процес [12, с. 180]. М. О. Василик визначає його як систему численних комунікативних зв'язків, що виникають між різними агентами комунікації, якими можуть бути окремі люди, групи людей, соціальні інститути. Комунікаційний простір характеризується інтенсивністю і кількістю взаємодій між агентами комунікативної взаємодії [10, с. 400]. В. О. Ільганаєва пропонує з урахуванням універсальності комунікації комунікаційний простір розглядати в межах космосфери або медіасфери, тобто в межах просторів цілеспрямованої активності Абсолюту та сутностей, які приймають, наслідують, транслюють, інтерпретують цю активність і формують свої «завдання» відповідно до рівня своєї свідомості [6, с. 261]. Сучасний соціокультурний підхід у соціокомунікативістиці розробляє Ф. І. Шарков з позицій зацікавленості людською особистістю, її духовними та соціальними потребами і загальної тенденції до гуманітаризації наук [12]. Культурологічна сфера найпослідовнішою є в працях Т. Адорно, який, як фахівець з теорії різних видів мистецтва, виявив негативний вплив на особистість процесу поширення стереотипів масової культури засобами масової комунікації [14]. Теоретичний фундамент досліджень, аналогічних нашому, закладено працями Н. Вінера, М. М. Мойсєєва, О. Д. Урсула та Ю. О. Шрейдера [2; 9; 11; 14].

Метою статті є визначення особливостей існування комунікаційного простору в сучасних соціокультурних умовах.

Поставлена мета зумовила такі завдання:

- 1) з'ясувати відмінності понять «простір» і «середовище»;
- 2) визначити особливості сучасних соціокультурних умов комунікації.

Відповідно до мети і завдань у нашій праці застосовується інформаційний підхід, який дозволяє побудувати єдину теоретичну базу для багатьох гуманітарних дисциплін, зокрема й теорії соціальних комунікацій.

Зміни, що відбулися на межі XX–XXI століть, глибокі та значущі, але в цілому відповідають історичній поступовості процесу інформатизації, що має глобальну спрямованість та охоплює всі аспекти суспільного життя. Саме їх глобальний характер визначає кардинальне перетворення текстів та смислів культури, способу і стилю життя людини, що трансформують усю соціальну значущість діяльності та її ефективність на основі застосування сучасних інформаційно-комунікаційних систем і технологій.

Це надає можливість визнати поступовість розвитку культури, наявність «інформаційних вибухів» та динаміку інформаційних ресурсів для культурно-цивілізаційного розвитку.

Інформаційно-комунікаційні системи, що бурхливо розвиваються, сприяють створенню всесвітнього (глобального) інформаційного простору як умови обігу інформації. Комунікаційний простір інформаційного суспільства насичений міфами, символами, ідеологемами, які регулюють і нормують масову свідомість у попередні епохи.

Стрімке поширення інформації впливає на специфіку спілкування, ціннісно-світоглядні настанови. Ці нові комунікаційні форми створюють нове соціокультурне середовище.

Інформація є своєрідним інструментом, що сприяє функціонуванню та розвитку культури. Вона забезпечує збирання, зберігання, переробку й поширення відомостей, що відтворюють культурні явища. Сучасну цивілізацію більшість дослідників називають інформаційною. Це зумовлено медіатизацією культурного простору, коли нові технології стосуються всіх сфер життя. Нові засоби інформації стали не тільки передаточними механізмами, але й засобом виробництва сучасної культури, формування ціннісних структур особистості.

Кожна нова епоха переосмислює обрії і зміст національної культури в межах великого історичного часу. На межі XX–XXI ст. відбулися масштабні соціокультурні зміни, пов'язані з розвитком і впровадженням новітньої комп'ютерної техніки й інформаційних технологій. Унаслідок цих процесів відбувається розширення масштабів знання та проникнення його в усі сфери життєдіяльності людини. Складається нова соціальна і культурна ситуація, породжуючи нову соціокультурну реальність. Основною особливістю нової соціокультурної дійсності є, насамперед, те, що суспільство перебуває в періоді зламу, зміни типу своєї організації існування. Радикальне

реформування суспільства активно формує нову культурну реальність, яка характеризується й новими стосунками між людьми в цілому (як суб'єктами культури), новими умовами свого розвитку, особливою системою цінностей, норм і правил, культурних потреб та засобів їх задоволення. Коли ці норми і правила перетворюються на внутрішню програму поведінки людини (особистості), вони забезпечують узгодження функціонування, стабільність та надійність певної сфери соціуму.

У перехідних умовах розвитку нашого суспільства втрачаються визначеність і чіткість критеріїв розрізнення еталонної, базової культури, посилюється відносність самих критеріїв, нездатність суспільства розрізнити «культурне» та «некультурне». У суспільстві відбуваються певна втрата еталонних зразків культури, пошук нових культурних парадигм. Водночас становлення засад нового етапу розвитку вітчизняної культури як національної пов'язане з глобальним планетарним процесом «етнічного ренесансу» останніх десятиліть минулого століття і початку ХХІ ст.

Якісним стрижнем усіх складових культури і суспільства в цілому є зміна статусу, а відповідно ролі й функцій національної культури, яка стає одним з визначальних факторів прогресу суспільства, його державності, формування національної ідентичності. Національна самодостатність культури стає ніби критерієм і мірилом оцінки характеру та якості змін, а тому сама сучасна соціально-культурна реальність своєю основою має національно-культурний осередок. Можна зазначити, що в нових соціальних умовах культура все більше соціалізується, соціально-класово виражається. Соціальних ознак набуває і поділ культурних цінностей. Соціально-культурна структура українського суспільства стає різноманітнішою, підкреслюючи соціальну диференціацію суспільства.

У загальнокультурному сенсі соціальне урізноманітнення культури та наявність у ній різних за своїм спрямуванням течій мають сприяти поступу культури, створювати умови їх творчого взаємозбагачення. Зміна соціальної орієнтації й ідеалів, яка триває в суспільстві, відбувається суперечливо та болісно.

Новий соціальний і культурний контекст впливає не тільки на характер змін у культурі сучасній, а й на оновлення значних сфер культури минулого часу, українська культура в цілому набуває нових соціально-ціннісних орієнтирів.

Глибинні зміни в культурі — процес іманентний, еволюційний. Водночас, еволюційно підготовлені в культурі, відбуваються й бурхливі перетворення, які супроводжують виникнення нової культурної епохи.

Оскільки основою культури є «цінності» і «норми», то й зміна соціальних орієнтацій супроводжується, насамперед, переоцінкою цінностей та формуванням їх нової ієрархії. Радикальні зміни відбуваються в системі художньої культури, художньому житті суспільства. Нові соціально-художні відносини складаються між основними учасниками — суб'єктами цього

процесу, між митцем, творчими спілками, публікою, критикою, державою і громадськістю.

Культурна трансформація, що триває в суспільстві, пов'язана з виникненням нових духовних потреб, які були зумовлені посиленням інтересом до національної культури, а також потоком нових культурних цінностей — як вітчизняних, так і зарубіжних. Це надає нових імпульсів розвитку культури.

У процесі складання нового профілю та структури культурного життя, насичення його національним змістом і постмодерністськими новаціями відбуваються важливі зміни в смаках, уподобаннях, у шкалі й критеріях оцінки явищ культури та мистецтв. У зв'язку з різноманітністю змін і впливів у культурі загальна її структура залишається неусталеною. Це надає підстави стверджувати, що культурне життя характеризується певною структурною мозаїчністю.

Узагальнюючи сучасний культурологічний досвід, дослідники зазначають, що про високу історичну зрілість будь-якої національної культури, можна говорити в тому разі, коли вона, по-перше, здатна ставити і вирішувати провідні загальнолюдські проблеми, що стосуються людського буття, які не обмежуються суто локальними інтересами; коли її ідеали, цілі й програми збігаються з об'єктивним напрямом історичного поступу і виражають потреби суспільного прогресу; коли вона висуває художників, учених і діячів культури, здатних висловити ці потреби й ідеали з такою мірою істини та досконалості, що їх творчість набуває міжнародного значення; по-друге, коли вона досягає такого рівня розвитку, що її можна розглядати як цілісну систему, всі елементи якої міцно пов'язані між собою, продуктивно функціонують, підтримують на належному рівні її життєздатність і здатність самозбереження; по-третє, коли вона тісно та дієво долучена до міжнародного культурного процесу, коли її художні цінності ефективно діють на міжнародній арені, а творчі сили беруть активну участь у культурному житті всього світу, у вирішенні так званих глобальних проблем людства — політичних, правових, екологічних; по-четверте, коли вона має багатий духовний і матеріальний потенціал, здатний зумовити її фактично безмежний успішний розвиток, коли їй властива здатність до самовідтворення на вищому рівні.

Особливості організації суспільства як комунікаційної системи виявляються через спільність суб'єктів суспільної діяльності, наявність особливої системи цінностей і норм, що регулюють поведінку та діяльність кожної особистості, чітке визначення функцій усередині країни і за її межами, ієрархію та функціональну диференціацію, регламентацію діяльності моделей комунікації, специфіку функціонування, що визначається конкретним типом суспільства, високою духовною напруженістю.

У сучасних соціокультурних умовах провідного значення набуває комунікаційний процес, який змінює особливості людського існування.

Науковці зазначають, що з кінця ХХ ст. зміна в засобах комунікації зумовила таке явище, як глобалізація інформаційних процесів.

Перспективи створення нових комунікаційних засобів надзвичайні. Ті інформаційні потоки, що вже створені, призвели до інформаційної залежності всіх сфер життя суспільства. Глобалізм інформатизації стосується в першу чергу таких аспектів життєдіяльності суспільства, як морально-етичний, культурний та інформаційний. Основними протиріччями інформаційного суспільства є протиріччя між глобалізацією світу і самотністю певного суспільства, між технологізмом віртуального простору та наявністю в ньому малих етнічних і культурних груп.

Слід зазначити, що запропонована свого часу Ю. М. Лотманом типологія культур, яка завершується констатацією переходу до «екранної» культури, повністю вже не відтворює реальний стан культури в сучасному суспільстві, оскільки людство перебуває в новому «осьовому часі», що характеризується становленням «електронно-комп'ютерної» культури — маркера інформаційної культури. Подібно до попередніх типів, розвиток інформаційної культури оснований на взаємозв'язковій та взаємозалежності науково-технічних досягнень і трансформації ціннісно-смыслових основ. Але, хоча й відбувається трансформація, дослідження науковців свідчать про завершеність циклу, а звідти — ідея про повернення інтересу до вічних культурних цінностей. Має змінитися ще декілька поколінь, перш ніж нова система цінностей культури посіде своє місце в інформаційному суспільстві.

Нині такі «зони перехідності» до нового типу на всіх соціокультурних рівнях впливають на різні культурні простори.

Узагальнюючи основні теоретичні положення концепцій інформаційного суспільства в зарубіжних і вітчизняних дослідженнях, науковці виокремлюють його характерні особливості, які надають можливість обґрунтувати радикальність соціокультурних змін, що відбуваються нині. Вони називають такі фактори:

- забезпечено пріоритет інформації, порівняно з іншими ресурсами;
- основною формою розвитку стає інформаційна економіка;
- основа суспільства — автоматизовані генерації, збереження, обробки та застосування знань за допомогою новітньої інформаційної техніки та технологій;
- інформаційна технологія набуває глобального рівня, охоплюючи всі сфери соціальної діяльності людини;
- формується інформаційна єдність усієї людської цивілізації;
- за допомогою засобів інформації реалізується вільний доступ кожної людини до інформаційних ресурсів усієї цивілізації;
- реалізуються гуманістичні принципи управління суспільством і вплив на оточуюче середовище.

Криза культури визначила різкі зміни комунікаційного простору, збільшуючи межу між культурами та створюючи передумови (нові компоненти культури), що можуть забезпечити зв'язок культури в єдину систему. Вона фіксує стрімке збільшення швидкості знищення старих цінностей, стиснення часових меж цього процесу, що не надає можливості новим символам і знакам адаптуватися до попередньої знакової системи цінностей. Таким чином, з одного боку, помітне стрімке збільшення утворень, що претендують на статус культурних, а з іншого — їх адаптація до старих ціннісних систем відбувається нібито в стиснутіших часових межах. У результаті спостерігається знищення старих систем цінностей і традицій, цілісної знакової системи культури, що панувала впродовж століть. Символи й образи старої культури зникають або змінюють свої смисл і значення. Нові цінності настільки розходяться з традиційними, що їх культуротворчий смисл не завжди залишається зрозумілим і відкритим. Кількість людей, котрі сприймають культурні утворення, збільшується, але це сприйняття позбавлене тієї витонченості і глибини, того ступеня підготовки, яких воно потребувало раніше. Соціокультурні зміни зумовлюють виникнення нового типу інформаційного суспільства, основними ознаками якого є:

- суспільство нового типу, що формується в результаті нової глобальної соціальної революції, основа якої — безперервний розвиток інформаційних і комунікаційних технологій;
- суспільство знань, де основною умовою добробуту кожної людини та кожної держави стає знання, що здобує завдяки вільному доступу до інформації та вміння нею скористатися;
- суспільство, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого — відкриває кожній спільноті та людині нові можливості для самоідентифікації.

Різноманітні модифікації «теорії постіндустріального суспільства» надають можливість окремим дослідникам говорити про виникнення суспільства нової ери в історії людства, або нової цивілізації («інформаційної», «глобальної»), коли всі аспекти суспільства й культури, які становлять духовне буття людства, зазнають істотної трансформації.

Виникнення глобального інформаційно-комунікаційного простору змінило обмін інформації між культурами й умовою спілкування стали закони цього інформаційно-комунікаційного простору. Культури адаптуються вже не одна до одної в межах міжкультурного спілкування, а до єдиного інформаційного простору. Інформаційний простір змушує вести діалог між культурами за своїми законами і правилами, які не мають локального (однокультурного) характеру. Культури занурюються в інше зовнішнє середовище, що пронизує міжкультурні діалоги, створюючи передумови для загального діалогу культур і для їх замикання в єдиній інформаційній системі. Культура розчиняється в цьому інформаційно-комунікаційному просторі.

Зважаючи на це, сучасний період розвитку інформаційного суспільства науковці кваліфікують як глобальну інформаційну революцію, основними ознаками якої є посилення інтелектуальних і творчих можливостей людини на основі використання новітніх інформаційних технологій; формування нового, інформаційного світорозуміння та світогляду, які істотно змінюють сучасну картину світу, парадигму наукових досліджень.

Зберігається необхідність постійного спостереження й узагальнення соціально-історичних умов функціонування сучасної цивілізаційної культури як у визначенні понять «інформаційне суспільство», «суспільство знань», так і особливостей відтворення сучасного соціокультурного середовища в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності, а також аналізу наявних тенденцій, зумовлених динамічними змінами в суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдеев Р. Ф. *Философия информационной цивилизации* / Р. Ф. Абдеев. — М. : ВЛАДОС, 1994. — 336 с.
2. Винер Н. *Кибернетика или управление и связь в животном и машине* / Н. Винер. — 2-е изд. — М., 1968. — 201 с.
3. Єрмоленко А. М. *Комунікативна практична філософія* / А. М. Єрмоленко. — К. : Лібра, 1999. — 488 с.
4. Ильганаева В. А. *Влияние информатизации на культурогенез современного общества* / В. А. Ильганаева // *Библиотековедство. Документоведство. Информология*. — 2004. — №1. — С. 58–62.
5. Ильганаева В. А. *Гармонизация культурной среды в условиях информационного общества* / В. А. Ильганаева. — Х. : ХДАК, 2003. — 36 с.
6. Ильганаева В. А. *Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник* / В. А. Ильганаева. — Х. : КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
7. Каптерев А. И. *Информатизация социокультурного пространства* / А. И. Каптерев. — М. : ФАИР — ПРЕСС, 2004. — 512 с.
8. Коган В. З. *Теория информационного взаимодействия. Философско-социологические очерки* / В. З. Коган. — Новосибирск : Изд-во ун-та, 1992. — 319 с.
9. Моисеев Н.Н. *Цивилизация — это?!* / Н. Н. Моисеев // *Диалог*. — 1992. — № 4–5. — С. 38–43.
10. *Основы теории коммуникации* / [под ред. М.А. Василика]. — М. : Гардарика, 2003. — 615 с.
11. Урсул А. Д. *Информатизация общества: введение в социальную информатику* / А. Д. Урсул. — М. : Наука, 1990. — 192 с.
12. Шарков Ф. И. *Основы теории коммуникации*. / Ф. И. Шарков. — М. : Перспектива, 2003. — 248 с.
13. Шрейдер Ю. А. *О семантической теории информации* / Ю. А. Шрейдер // *Проблемы кибернетики*. — М., 1965. — Вып. 13. — С. 233–240.
14. Adorno A. *Noten zur Literatur*. Bd. 1–3. — Frankfurt a. M., 1966–1969.

Надійшла до редакції 17.03.2010 р.